

Pavera, Libor

Poctivá služba literatuře, jejím autorům a vědě o ní

Slavica litteraria. 2022, vol. 25, iss. 1, pp. 149-160

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2022-1-12>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/145071>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Poctivá služba literatuře, jejím autorům a vědě o ní

Libor Pavera (Praha)

Prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc., se v letošním roce v plném tvůrčím elánu dožívá životního jubilea. Jubileum bývá konvenční příležitostí dovolující připomínat aktivity a konkrétní aktiva. Nám letos dovoluje připomenout si alespoň výběrově tvůrčí odkaz, jímž Ivo Pospíšil přispěl české i slovanské filologii, dá se jedním dechem říci rovněž filozofii dějin.

Osobně se domnívám, že příští monografista tvůrčí práce prof. Pospíšila bude mít nemírně těžkou až svízelnou práci: přinejmenším musí být stejně dobře jazykově vybaven, musí mít za sebou přinejmenším background obdobný rozsahu vědění a materiálovému zázemí našeho jubilanta, nemluvě o schopnostech kombinačního umu a důvtipu a mezioborových znalostech.

Každá doba měla a má své klady a zápory. Neradostné a z kloubů vymknuté, nejen z pohledu vykladačů historie, nepochybně byly děje v padesátých letech 20. století, nicméně dobu zrodu si nikdo nevybírám. Ivo Pospíšil přišel na svět 14. 5. 1952 v Budišově u Třebíče do učitelské rodiny. Po základním stupni školního vzdělávání (od padesátých let školy několikrát měnily název i délku školní docházky – nejprve v době jednotné školy tu byly obecné školy a měšťanské školy, vystřídané později základní devítiletou školou) absolvoval Střední všeobecně vzdělávací školu v Třebíči (maturoval v roce 1970). V průběhu Kulatého stolu, součásti konference Dialog v Hradci Králové, v březnu 2022, zavzpomínal letošní jubilant Ivo Pospíšil, co mu školy daly – od primární, přes sekundární po terciální vzdělávání. Připomínal konkrétní roli vybraných učitelů základní a střední školy, ale zavzpomínal i na oblíbené předměty (oproti očekávání to byla chemie) a četbu, jejíž obsah se zřejmě nijak nelišil od četby jeho vrstevníků; tedy ještě do etapy studia vysokoškolského nelze přesvědčivě říci, kudy se bude ubírat další studentova cesta a profesní kariéra. Po maturitě studoval v letech 1970 až 1975 na brněnské Masarykově univerzitě (v té době na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně) obory ruština – angličtina; pro úplnost nutno dodat, že v letech 1988 až 1990 vystudoval ještě studijní obor čeština.

Filologie, které byly připomenuty, mají do značné míry určující podíl na utváření vědeckého profilu Ivo Pospíšila: z jedné strany je výborně poučen o systémech a literaturách anglicky psaných, z druhé strany je tu kontext slavistický (ruský jazyk a literatura, český jazyk a literatura). Zde je již možno jmenovat plejádu jeho vysokoškolských učitelů (J. Mandát, R. Mrázek, S. Žaža, R. Večerka, J. Firbas, L. Pantůčková, J. Kocmanová, J. Chloupek, M. Kopecký, K. Palas, V. Válek aj.). Jistou dvojdmost, resp. trojdmost v Pospíšilově tvůrčí a badatelské činnosti je nutno považovat za obrovské pozitivum: jeho odborné práce mají vždy bibliografický impakt široce rozhlédný směrem – zjednodušeně řečeno – na východ i na západ od české kotliny a moravských úvalů. Pokud se tedy

od počátku vědecké dráhy soustřeďoval zejména na literaturu ruskou, sledoval zároveň, jak byla traktována a recipována nejen v prostředí ruském a slovanském, ale i v prostředí anglofonním; pochopitelně nesoustřeďil se jenom na poznávání literatury a folkloru, ale i na ostatní „pestré vrstvy“ daného zkoumaného areálu. Že srovnávání je jedinou cestou ke skutečnému poznání (D. S. Lichačov), není potřeba příliš připomínat: drobnější publicistické útvary, ale i studie a knihy Ivo Pospíšila jsou vždy informačně nasycené, obohacené o bibliografický impakt vztahující se přímo k danému materiálu i o odbornou literaturu zahraniční, což autorovi vposled umožňuje vyrovnávat se plně s nejrůznějšími pohledy na určitého autora, poetiku, jev, instituci apod. Vůbec poučenost našeho jubilanta v cizích jazycích je úctyhodná a stále ještě v naší vědě spíše výjimečná, stejně jako jeho publikační výstupy v cizích jazycích.

Výstupy Ivo Pospíšila najdeme nejlépe seřazené a autorizované v jeho *Výběrové bibliografii: 1972–2012* (Brno, 2012). K ní letos bude možné připojit publikaci přinášející souhrn tvůrčí činnosti z let 2012–2022 (vychází v květnu 2022). Právě v úvodu k bibliografii z roku 2012 je několik – podle mého soudu – závažných privátních jubilentových názorů, spíše by se dalo říci koncentrovaných životních inspirací či kréd: odkaz na mýtus o Sisyfovi, odkaz na biblickou knihu Kazatel, citát z M. Twaina o hledání pomocné ruky na konci vlastního ramene, a především heslo (tzv. devíza) českého krále Jana Lucemburského z erbu ukořistěného po bitvě u Kresčaku („ich dien“). Ano, *služba literatuře, autorům a filologickým oborům v nejlepší slova smyslu*, to je nejpřípadnější obecná charakteristika tvůrčí práce Ivo Pospíšila. Zračí se v ní jeho pokora k historickým faktům a „literární stopě“, kterou tu člověk za sebou zanechal, ale zároveň úsilí popsat trvale vzniklé hodnoty a objevit v materiálu impulsy podněcující další vývoj.

Pokud jde o texty literární nebo vědecké, lze se u Iva Pospíšila vždy spolehnout na věcnou i kognitivní správnost: poznává zásadně z autopsie, z konkrétního dotyku s textovým materiálem: nepřebírá „z druhé ruky“, drží se přísně zásad stanovených už renesančními textovými kritiky a humanistickými mysliteli (zejména Erasmus Rotterdamský a jeho devíza „*Ad fontes!*“) a míří vždy k pramenům, k ověřeným zdrojům a textům. Jde o zásady, které by měly za několik staletí být ve vědě samozřejmé a zdomácnělé, měly by být standardem, ale stav v posledních letech nás znovu nenechává na pochybách a přímo přesvědčuje, že zásady historicity i cesty „k pramenům“ bývají – žel – slabou stránkou určitých vědních oborů, popularizačních textů i velké části publicistiky (zejména mainstreamu); nakolik jsou spoluviníkem elektronická média a Internet, nechci spekulovat a novým prostředkům elektronické komunikace nasazovat „psí hlavu“ – i na uvedených platformách je povinností každého (přínejmenším politika, vědce nebo novináře) zkoumat pravost, pravdivost a věrojatnost informace vlastním konkrétním dotykem s materiálem. Bohužel část dnešního světa buduje společnost zahleděnou do „tady a teď“: až programově se nekulturně zapomíná na dotyk současného člověka s historií (opak vyjadřuje výstižně latinské „*historia magistra vitae est*“) a na utopie, které odedávna tvořily součást „dneška“: tedy člověk každé epochy usiluje vysvětlit svoji minulost a již identifikovaný se svým místem zároveň touží mít určité vize pro plnění své pozemské mise. Na absenci historie a utopie v současném myšlení a uvažování s jistou mírou alarmu upozorňují španělští prospektivové (autoři megatrendů, výhledů na dalších zhruba sto let), dokonce je to jeden z megatrendů 21. století,

ve svém celku umožňujících podle prospektivů udržitelný rozvoj lidstva, které se již potýká a bude potýkat s řadou vážných řešitelných i téměř neřešitelných problémů (ohrožujících podstatu zachování lidského druhu). Při poctivém studiu se nelze obejít bez uspokojivého vysvětlení minulosti a kontextu, nelze zmáčknout „cancel“ a tvářit se bohorovně, že stojíme na počátku... V každé chvíli jsme součástí „trvání“.

Nežli se zamyslím nad některými koncentrickými okruhy v tvůrčí činnosti Ivo Pospíšila, doplním ještě několik informací z oblasti jeho kvalifikačního růstu od roku 1975, kdy úspěšně zakončil studium na brněnské filozofické fakultě. Od 1. 2. 1975 je trvale zaměstnán na brněnské univerzitě, nyní opět Masarykově: jde o jeho „alma mater“ v pravém slova smyslu. Na fakultě pracoval na pracovištích, která několikrát měnila názvy – odkazovaly zpravidla ke slavistice nebo rusistice, v současnosti zastává post vedoucího Ústavu slavistiky FF MU. Hned po absolvování v roce 1975 získal obhajobou práce *Typologie a poetika Leskovovy románové kroniky* titul PhDr.

V titulu uvedené práce z roku 1975 se objevuje hned několik klíčových slov – oblastí nebo témat, jimž se Ivo Pospíšil bude věnovat ještě v budoucnu, koncentrovaněji, širěji a hlouběji. Jednak je to inklinace k literárněvědné metodologii a teorii literatury (zejména k teorii žánrů), jednak je to literární historie a zejména tzv. historická poetika. Konečně jako pověstná červená nit prochází hned několika Pospíšilovými výstupy N. S. Leskov (*Ruská románová kronika*, 1983; *Labyrint kroniky*, 1986; *Rozpětí žánru*, 1992; *Proti proudu: Studie o N. S. Leskovovi*, 1992, aj.).

Pěstovat dobré tradice historické poetiky a propojit historickou poetiku se sledováním problematiky žánrové se naplno projevilo již v následující práci kandidátské, kterou obhájil v roce 1980 (*Ruská románová kronika*). Protože se Pospíšil zpravidla nespokojoval s traktováním starých, petrifikovaných modelů dávno již neodpovídajících realitě a vzpírajících se konkrétnímu literárnímu materiálu, nebyla obhajoba jeho práce jednoduchá. Prosadit nové, z konkrétního materiálu vzešlé výsledky bádání a využívat novější výboje světové literární vědy znamenalo v těch letech postavit se koryfejům dané badatelské oblasti. Sám v knižním vydání *Ruské románové kroniky: Příspěvek k historii a teorii žánru* (Brno, 1983) píše, že vznikla ze dvou důvodů: jeden byl genologický (vymezit determinanty žánru ruské románové kroniky a přispět k jemnějšímu určení žánrových hranic), druhý byl literárněhistorický (v ruském prostředí v 19. a 20. století vzniklo velké množství románů, které v době vzniku Pospíšilovy práce nebyly ještě vůbec systematizovány). Poukázal tím nepřímou, že genologie není pouze vynikajícím nástrojem, jak za pomoci přesného určení žánrového statusu (habitusu díla) lépe a hlouběji interpretovat určitý text: genologie skrývá v sobě i vzácnou schopnost systematizovat miliony textů rukopisné, tištěné a elektronické literatury, které se v průběhu lidských dějin nashromáždily. Literární věda se díky genologii zase krůčkem přiblížila k vědám exaktním: silné volání přiblížit literární vědu tradičním vědním oborům trvá nepřetržitě v zásadě od antipozitivistického vědeckého převratu na přelomu 19. a 20. století, nejvýraznější echa volání najdeme potom v letech šedesátých (při snahách generovat poezii nebo při využití počítačových metod v literární vědě – to metodicky promýšlel a na příkladě monografie o středověkém exemplu realizoval v praxi za pomoci matematických metod a děrných štítků kupř. olomoucký literární teoretik a historik E. Petruš).

Pro úplnost je nutno k Pospíšilovu kvalifikačnímu růstu dodat, že v roce 1986 byl jmenován docentem; jedním dechem musíme uvést, že porevoluční zákonodárství z devadesátých let 20. století sice habilitace (včetně titulu) udělené podle dřívějšího vysokoškolského zákona č. 39/1980 Sb. uznalo, ale nebylo je možno použít v dalším řízení inauguračním bez nové habilitace uskutečněné s habilitační prací. I Ivo Pospíšil byl proto vnějšími okolnostmi nucen znovu požádat o habilitační řízení a znovu se podrobit tzv. re-habilitaci. V roce 1995 byl jmenován vedoucím Ústavu slavistiky, v roce 1996 byl prezidentem ČR jmenován univerzitním profesorem, v roce 1997 mu Státní komise pro vědecké hodnosti na návrh příslušné komise udělila naši nejvyšší vědeckou hodnost „doktor věd o umění“ (DrSc.) v oboru Teorie a dějiny slovanských literatur na základě doktorské dizertační práce *Genologie a tvar literatury*.

Jubilant se od vysokoškolských let setkával také s praktickými otázkami překladatelství a teorií překladu. U nás byl výrazným propagátorem zejména Jiří Levý, působící nejprve na univerzitě v Olomouci, později v Brně, ale nejen on – na brněnské anglistice začal se speciálními semináři překladatelství mezi prvými Aleš Tichý. Ivo Pospíšil – jak je obecněji známo – překládá z ruštiny a z angličtiny. Za svoji tvůrčí práci získal vysoké ocenění profesní organizace – v roce 2007 mu Česká asociace rusistů udělila medaili Josefa Jungmanna. K významným uděleným cenám je třeba připojit informaci o udělení Ceny Leopolda Vrly za knihu esejů *Na výspě Evropy: Skici a meditace k 200. výročí narození A. S. Puškina* (kniha vyšla v roce 1999, cena byla udělena v roce 2002).

Nepochybným oceněním jubilantova vědeckého a myšlenkového potenciálu a letitého promýšlení slavistiky ve světě slovanském i neslovanském je publikace *Slavistika jako české rodinné stříbro: Tradice, současný stav, výhledy, návrhy a koncepce*, vycházející nákladem prestižního Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky (studie 6/2004; Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“). Není to jen koncizní hluboké zhodnocení stavu disciplíny (slavistiky) a uspokojivá charakteristika jejího místa i významu v naší české společnosti („rodinné stříbro“). Vysvětluje *sine ira et studio* a v návaznosti na své předchůdce a jiné myslitele (T. G. Masaryk, F. Wollman, C. Magris, P. Demez, R. Wellek a mnoha jiných) připomíná vývoj slavistického myšlení, uzlová místa zájmu o Slované na pozadí dějů společenských, politických a kulturních, zejména v oblasti střední Evropy. Upozornil na mnoho otázek současné slavistiky, na její možnosti a bariéry, na nutnost aktualizovat metodické přístupy k materiálu, na nutnost budovat výzkumná centra s širší oborovou kompetencí (financovaná ze zdrojů regionálních, národních i evropských), avšak bez dětské nemoci centralizace. Na mysl měl přitom studium areálově pojaté, kterému věnoval mnoho pozornost v pracích časopiseckých, sborníkových i knižních (jen výběrově: *Areálová slavistika a dnešní svět: monografie z filologicko-areálových studií*, ed. I. Pospíšil, 2002; *Areál – sociální vědy – filozofie*, ed. I. Pospíšil, 2002; *Areál Ruska ve světě historických výročí (1709, 1812, 1941, 1991): jazyk – literatura – dějiny kultury*, ed. I. Pospíšil a J. Šaur, 2012; *Areál a filologická studia*, 2013, tam i slovníček vybraných pojmů, aj.). Přístup užívaný v minulosti, v ekonomickém myšlení od 18. století, se začal uplatňovat rovněž v jiných oblastech (vědy sociální, politologie aj.), a filologie v takovém výzkumu nemusí hrát jen roli jazykového servisu: právě Pospíšilova koncepce ukazuje, jak je možno zapojit do areálových studií filologii, nauku o žánrech (genologie), srovnávací přístup

(literární komparatistika). Dal tak vzniknout zcela novému pojetí filologicko-areálových studií a integrované žánrové typologie.

Použijeme-li v dalším výkladu frekventovaného Pospíšilova termínu „podloží“ pro jeho vlastní vědecké zázemí, pak podloží jeho tvůrčí činnosti, v podstatě tvůrčí činnosti trvající až po dnešní dny, je možno spatřit již ve studiích a knihách, resp. obhájených kvalifikačních pracích, o nichž bylo výše pojednáno. *Ruská románová kronika* otevřela na materiálu především ruské klasické literatury a vybrané ruské a sovětské literatury 20. století přímo dveře k žánrovému určení kontur románové kroniky. Zároveň u Pospíšila vybudila trvalý zájem o otázky žánrové obecně. Věnoval se žánrové problematice od samého počátku s důkladností sobě vlastní – nastudoval stěžejní i méně známé práce týkající se genologie od jejích počátků (není potřeba zvláště připomínat, že název disciplíny pochází od „papeže komparatistiky“ P. van Tieghema, který nauku pojmenoval a definoval v relativně krátkých článkách z dvacátých a třicátých let 20. století, ačkoliv pokusy systematizovat žánry najdeme pochopitelně porůznu dříve, nejčastěji v příručkách poetiky již od antických časů). Románová kronika otevírá v jeho badatelské práci tedy celou velice širokou a obsažnou oblast genologie – nauky o rodech, žánrech, žánrových formách a variantách.

Protože Pospíšil udržoval od počátku svého badatelského působení vědecké kontakty všech azimutů a pilně sledoval domácí i zahraniční odbornou literaturu a pohyby v disciplíně, byl vždy dobře informován nejen o genologických pracích západních a ruské provenience, ale zejména o pracích polského původu z dané naukové oblasti: stal se dokonce spolupracovníkem oborového časopisu soustředěného ke genologii – *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, který po skončení druhé světové války založila Stefania Skwarczyńska, organizátorka a spoluorganizátorka mnoha genologických projektů již od třicátých let 20. století. Právě od ní vzešla myšlenka vytvořit slovník literárních druhů a žánrů a publikovat nejprve slovníková hesla v jednotlivých číslech periodika (očekávala tak nesmírně potřebnou veřejnou odbornou debatu nad koncepcí i výběrem hesláře slovníku, jež by ve výsledku umožnila zpřesnit výklad daného termínu a jež měla vposled přispět k nadčasovosti chystané slovníkové práce). Slovník se podařilo vydat tiskem teprve relativně nedávno (*Słownik rodzajów a gatunków literackich*, pod redakcí již zvěčnělého Grzegorza Gazdy, jednoho z žáků Skwarczyńské; první vydání z roku 2006 vyšlo, žel, bez indexů / předmětového i jmenného/, ve vědecké práci je téměř nepoužitelné, na pravou míru je vše uvedeno v doplněném druhém vydání rozsáhlé publikace o 1262 stranách z roku 2012). Běží o svého druhu unikátní a nadčasové dílo skupiny skutečných znalců žánrové problematiky z několika zemí. Jedním z nevelkého, výběrového autorského kolektivu byl rovněž Ivo Pospíšil. Slovník obsahuje na 700 hesel, kolektiv autorů se soustředil rovněž na žánry v evropských literaturách málo známé nebo vůbec neznámé (z prostředí japonského, asijského apod.): kolektiv zpracoval tedy slovník s ohledem na literaturu vpravdě světovou. Jde o základní a monumentální dílo nejen několika generací genologů, ale i komparatistů a literárních historiků zaměřených na teorii a dějiny světových literatur. Pohříchu v naší vysokoškolské praxi sledujeme úpadek při vyučování světové literatury: byly doby, kdy se „světová literatura“ vyučovala nejen na filozofických a pedagogických fakultách povinně pro filology, ale rovněž na fakultách uměleckých (JAMU, FAMU apod.), a cílem předmětu bylo seznámit budoucí učitele, herce, režiséry, scénáristy

a jiné pracovníky z oblasti umění a uměnověd se základními vývojovými trendy literatury v časovém rozsahu od 4. tisíciletí před Kristem (literatura starého Egypta, Mezopotámie, indická literatura apod.) až po současnost, s hlavními žánry, výraznými osobnostmi a – řečeno metaforicky spolu s F. X. Šaldou – „nesmrtelnými díly básnickými“. Jednotlivé obory o národních literaturách (bohemistika, rusistika, polonistika, germanistika apod.) trpí však přílišnou zahleděností dovnitř, směrem k vlastnímu předmětu zájmu, k literatuře psané určitým národním jazykem; snad je to u nás neblahé dědictví strukturalistického myšlení, které až na vzácné výjimky nepěstovalo ani kontext světové literatury, ani komparatistiku. Studována je tak ve skutečnosti vytržená jednotlivina (jeden literárněvědný celek z celého korpusu světových literatur), teorie literatury se pak nepřírozně redukována ukazuje jen na příkladech jedné, zpravidla „malé“ a nepřilíš diferencované národní literatury, naprosto ve školské praxi schází srovnávací kontext (výborným příkladem redukováného přístupu budiž trojice svého druhu brilantních svodů studií J. Mukařovského – *Kapitoly z české poetiky*: čtenář získá přímo hlubinný vhled např. do tajů morfologie Máchových textů včetně jemných nuancí versologických a instrumentačních, ale marně se bude pít po jménech a textech Máchových vrstevníků / cizích romantiků/ a už vůbec nemůže očekávat výsledky srovnávacího přístupu a věci kontextové). I tu jde Ivo Pospíšil po léta až programově „proti proudu“ a o teorii i dějiny světových literatur projevuje živý zájem. Svědectvím je řada publikací časopiseckých a sborníkových k termínu „světová literatura“ a jeho pojmovým proměnám (opět výběrově: *Pojem a koncepce světové literatury*, 1995, spolu s M. Zelenkou; *Meziliterární společenství – meziliterárnost – meziliterární centrismy – světová literatura: Ke koncepci Ďurišova týmu*, 1997, spolu s M. Zelenkou; *Ke koncepcím dějin literatury: obecné a zvláštní*, 2010, aj.).

Náš jubilant o světových literaturách i o jiných literárněvědných celcích vedl na brněnské univerzitě příslušné kurzy a k termínu a obsahovému vymezení „světové literatury“ se několikrát vyslovil v řadě publikačních výstupů. Ty míří směrem k veřejnosti vědecké, naopak k veřejnosti učitelské nebo k zájemcům o světovou literaturu se pak obrátil – spolu s kolektivem autorů – příručkou *Světové literatury XX. století v kostce* (1999); ve skutečnosti jde o literatury euroamerického okruhu (příručka pojednává o literatuře americké, britské, francouzské, italské, latinskoamerické, německé, ruské a španělské). V doslovu vyjasnil výběr literatur i možnosti, jak obsažnou látku zpracovat (aditivní koncepce, koncepce axiologická, koncepce využívající výbojů komparatistických – eidologie, kontakto-logie, teorie meziliterárních společenství, areálové studie apod.). Promyšlí však rovněž otázky praktické a klade si patřičné a správné otázky: Je v silách kolektivu, natož jedince, aby získal vhled do všech literatur světa a ukázal na jejich vnitřní spřaženost? Existuje něco jako „světový jazyk“, pokud se analogicky operuje termínem „světová literatura“? Nejsou některé literatury vlivnější v určitém časoprostoru než jiné? Podobně dráždivé otázky nastoluje a na mnohé kvalifikovaně odpovídá svým způsobem v jiné slovníkové práci: na myslí mám *Slovník epoch, směrů, skupin a manifestů* (1993), který vytvořil se svým fakultním kolegou Jiřím Pavelkou. Nešlo o jejich první společnou publikaci. Jak známo, Jiří Pavelka působil na bohemistice a věnoval se literární teorii (zejména knižní práce o metafoře) a poezii 20. století, a s Ivem Pospíšilem s ohledem na univerzitní posluchače vytvořili *Úvod do literární vědy* (1976) a *Základní problémy literárněvědné metodologie* (1986);

i vydání učebního skriptu nebylo v té době jednoduchou záležitostí. Věřím pevně, že Ivo Pospíšil brzy napíše memoáry, a v nich ozřejmí detailněji hodně míst ze svého „života s literaturou“ i profesní působení na brněnské univerzitě.

Již uvedený P. van Tieghem definoval vedle genologie rovněž jinou disciplínu – tematologii. Méně znalí, protože nepěstující devízu „*Ad fontes!*“, dokonce lidé z akademie věd, pomíchali u nás tematologii s topikou a *loci communes*, byť vše ozřejmil E. R. Curtius v knize *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (z roku 1948). Topos není každé téma, jde o jisté vzorce, které se z pozdně antické literatury vinou přes literaturu středověkou a renesanční v zásadě až podnes. V českém prostředí je to „locus amoenus“ („místo líbezné“), projevující se přece v české státní hymně. Ivo Pospíšil proto pojmenoval svoji knihu o šílenství a šilencích v ruské literatuře naprosto správně: *Fenomén šílenství v ruské literatuře 19. a 20. století* (1995). Téma šílenství je v ruské literatuře všudypřítomné: nejen u Puškina („nedej, Bože, abych zešlel“) a u některých jeho předchůdců (V. A. Žukovskij, K. N. Batjuškov aj.), ale rovněž v dalším literárním vývoji (N. V. Gogol, M. J. Saltykov-Ščerín, G. I. Uspenskij, L. N. Tolstoj, F. M. Dostojevskij, P. J. Čaadajev aj.) v podobě dvojnictví, schizofrenie, zvnitřnělého dialogu apod. U někoho bývá projevem existenciální krize, u jiného je faktorem estetizujícím, v každém případě mívá kategorie šílenství „tvaroslovný a žánrotvorný význam“. Knize neschází, jak to bývá zvykem v komparativně pojatém autorově uvažování, zobecnění (duální myšlení je příznačné pro ruskou literaturu a povahu, dualita se projevuje ruskou pasivitou na straně jedné a prozřením na straně druhé, což nepochybně souvisí s východním /křesťanským/ myšlením a gnosí) ani kontext jiných literatur, v nichž se pominutí myslí projevuje (B. Němcová, J. Arbes, J. Zeyer, K. Čapek aj.). Konečně existenciální rozdvojenost neustále bytostně pociťujeme: vše je na pomezí, mezi koncem a případným začátkem.

Řadu studií a monografií věnoval náš jubilant rovněž literárním vědcům a překladatelům. Sem patří uvést drobnější monografii *Srdce literatury: Alois Augustin Vrzal* (1993) o faráři, moravském slavistovi a rusistovi, literárním historikovi a překladateli. Vrzalovy překlady a pojednání o ruské literatuře nesporně přitáhly kdysi Pospíšila k hlubšímu studiu ruské literatury, konečně v úvodu píše: „*Příznám se beze studu a naopak s trochou nostalgie a hrdosti, že Vrzalovy a Jiráskovy práce mě jako studenta uváděly do tajuplných dějů ruské literatury úplněji, barvitěji, snad i pravdivěji, bez „povinných“ klišé než mnohé (jistě ne všechny) spisy renomovaných vědců. Silná emoce může sice na jedné straně zkreslit poznání literatury, na druhé straně ji však může jinak, v jiné rovině více přiblížit...*“ (z úvodu). Nejen Vrzalovi, ale rovněž Josefu Jiráskovi se dostalo zasloužené pozornosti: v monografii *Josef Jirásek jako rusista, slovakista a umělec slova* (2009, spolu s V. Frantou). Jirásek, jak známo, obsáhl ve svých syntézách rozměrné časové a prostorové plochy, nesporně si nezaslouží být odsouván mimo naše hledí, především proto, že přinášel, soudí Pospíšil, vlastní koncepcí, nevyhýbal se vlastním názorům, v syntézách je možno najít ponornou řeku „filozofie“ tématu – český vztah k Rusku a k vývoji ruské literatury.

Sem náleží uvést rovněž Pospíšilovu a Zelenkovu monografii *René Wellek a meziválečné Československo: Ke kořenům strukturální estetiky* (1996): její autoři se soustřeďují na poznání geneze Wellkovy literárněvědné metody, zasazují jeho působení a tvůrčí práci kontextově (v rámci literární vědy dvacátých a třicátých lete 20. století), poukazují na jeho souvislosti

s filozofií F. Nietzscheho, myšlením strukturalistickým, Fischerovou školou moderního překladu i české školy komparatistiky. Ivo Pospíšil pak pro monografii přeložil hutný rozhovor P. Demetze s René Wellkem.

Podobně podrobně soustředili každý ze dvojice monografistů svoji pozornost na brněnské meziválečné působení Romana O. Jakobsona na Masarykově univerzitě, přičemž učinili spoustu nových objevů. Spousta nejasných, nedourčených míst Jakobsonova životní pouť i dílo ještě skrývají (není např. jasné, zda byl či nebyl americkým občanem, jaký byl Jakobsonův skutečný vztah k sovětské poválečné vědě apod.).

K žánrové problematice a jejímu promyšlení se Ivo Pospíšil znovu vrací v monografii *Genologie a proměny literatury* (1998). Jedna, větší část knihy je věnována problematice teoretické *sensu stricto* a běží o stručné a sumarizující dějiny zájmu o žánry, ve druhé soustředil pozornost na srovnání Dostojevského *Deníku spisovatele* a *Štěpějí* J. Demla. V uvedeném roce vychází rovněž Pospíšilova monografie speciálně žánru věnovaná: *Ruský román: Nástin utváření žánru do konce 19. století* (1998). V bibliografii knihu autor zařadil mezi učební texty, je však svěbytnou koncepcí ruského románu s přesahem k teorii románu v literaturách světových, obsahuje řadu inovativních pojetí, obrovský bibliografický impakt: není to jen „čtení o románu“, popularizační příručka s jednoduchými, přímočarými sděleními bez roztínání gordických uzlů.

Několik knižních souborů vznikalo sdružením již publikovaných nebo přepracovaných časopiseckých a sborníkových statí. Je známo, že v jednom celku – soustředěny do jedné knihy v určitém čase – mívají porůznu publikované statí větší váhu a platnost. Sdruženy byly do tematických monografií: *Slavistika na křižovatce* (2003), *Ruský román znovu navštívený: historie, uzlové body vývoje, teorie a mezinárodní souvislosti* (2005), *Střední Evropa a Slované: Problémy a osobnosti* (2006), *Proměny jazyka a literatury v současných ruských textech* (2007, spolu s J. Gazdou), *Pátání po nové identitě: rusistické a vztahové reflexe* (2008), *Srovnávací studie: Komparatistika, slavistika, rusistika a česko-slovenské souvislosti* (2008), *Základní okruhy filologické a literárněvědné metodologie a teorie: elementy, materiály, úvahy, pojetí, texty* (2010), *Literatura v souvislostech: Několik příběhů o tom, jak také číst literaturu z širšího pohledu* (2011), *K teorii ruské literatury a jejím souvislostem* (2013), *Areál a filologická studia* (2013), *Literární genologie* (2014), *Literární věda a teritoriální studia* (2014), *Kapitoly z ruské klasické literatury: Nástin vývoje, klíčové problémy a diskuse* (2014), *Stará literatura východních Slovanů a ruská literatura 18. století: Přehled a exkurzy s ukázkami textů z literatury 11.–17. století* (2014), *Když se nevyčasná aneb Stmívání* (2015), *Central Europe Substance and Concepts* (2015), *Na forpostech teorii i istorii klassičeskoj ruskoj literatury* (2015), *Metodologija i teroija literaturvedčeskoj slavistiky i Central'naja Jevropa* (2015), *Slovakistické reflexe* (2017), *Ruská literatura: setkání a konfrontace* (2020), *Jiskry ve tmě* (2020), *Literatura a její přesahy: Kritika, metodika, historie, teorie, metodologie* (2020), *Drahomír Šajtar aneb Vyznání stylu I* (2021, spolu s L. Paverou) aj.

Literaturu kdysi ve světově proslulé *Teorii literatury* R. Wellek a A. Warren charakterizovali jako zachycení toho, co již nejsme schopni v životě vidět přímo, co musí spisovatel přinést zprostředkovaně. Bonmotem se chce říci, že Ivo Pospíšil při své tvůrčí a badatelské práci často vidí a popisuje to, co často již nejsou schopní vidět jiní badatelé. Skutečně otevírá témata zdánlivě uspokojivě vysvětlená, přesto nachází neurastenické body a přichází s překvapivými názory a revizemi. Nebo naopak interpretuje autory, ke kterým

není cesta jednoduchá, bez bodláčí: sem patří uvést jeho monografii věnovanou básníkovi Jindřichu Zogatovi (*Jindřich Zogata – básník vzdorných cest*, 2011).

Pěstování žánrů literárněkritických patří rovněž k nepominutelným fasetám Pospíšilových zájmů: od mládí píše kritiky, recenze, glosy, portréty i jiné útvary, v nichž si všímá literatury původní i odborné (spisů literárněvědných, historických, sociologických, politologických aj.) a jejich autorů. První články tiskl v brněnské Rovnosti (poprvé v roce 1972), později se počet periodik rozšiřoval. Je to rovněž součást služby, o níž byla na počátku řeč, i když z této činnosti nikdo nemá žádné scientometrické ocenění: „[...] *psal je elév i starý pán, většinou se stále stejnou chutí, nikdy zaujatě vůči osobám, vždy zaujaté vůči oboru, nikdy pajánovitě, často kriticky, vždy s úmyslem hledat a nacházet nikoli pravopisné chyby, ale – třeba obtížně – trvalejší hodnoty.*“

Výraznou měrou profiloval v posledním čtvrtstoletí jednotlivé národní filologie v rámci slavistiky brněnské univerzity. Usiloval udržet při životě často „malé filologie“, o které není až tak výrazný posluchačský zájem, neboť absolventi nenajdou vhodné uplatnění na trhu práce. Spoustu času věnoval organizování nejrůznějších workshopů i vědeckých konferencí. Přinejmenším je potřeba zmínit se o organizování slovákistických konferencí, kongresů českých slavistů a konferencí o střední Evropě. Dbá o to, aby jednání byla pluralitní, živá, naplněná tvůrčím badatelským duchem a diskusemi. Dbá rovněž o pravidelné zveřejňování konferenčních referátů a příspěvků. Napomáhá tím budovat kulturní paměť, součást literárního života dané etapy.

Stěží povědět, zda je Ivo Pospíšil v přístupu k tradici literárněvědné filologie konzervativní: dokáže uznat kvalitu a trvale podnětné a nosné výsledky práce předchozích generací, přísně dbá na historicitu bádání, nepatří rozhodně k těm, kdo bez kritického zhodnocení přisedlají okamžitě a střelhitě na novou, ještě nevyzkoušenou metodu. Avšak rozhodně není konzervativní tam, kde pociťuje nesoulad a diskrepance. Právě proto vymyslel spoustu literárněvědných termínů (valence, žánrové podloží, pre-post efekt nebo pre-post paradox, pulzace, poetika konkrétního, syžetové linie, kontinuálně diskontinuitní vývoj románu, kronikální podloží, evoluce v přetržitých skocích, paměť žánru aj.), resp. ustálil nově některé termíny, rovněž prostřednictvím slovníkových příruček (*Slovník epoch, směrů, skupin a manifestů*, 1993), na nichž se podílel, ať už jako vedoucí autorského týmu (*Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů, vedoucí autorského kolektivu*, 2001), nebo jako autor hesel (*Slovník světových literárních děl*, 2 sv., red. V. Macura, 1988, 2. vyd. 1989; *Slovník autorů pro děti a mládež*, 2007). Proti tradici jde samozřejmě tam, kde není funkční a účelná. Týká se to nejen terminologie, ale i vazeb s jinými vědeckými a akademickými pracovišti a jednotlivci: nikdy se nesoustřeďoval jenom na vědu pěstovanou v hlavních městech a v tamějších vědeckých pracovištích (Moskva, Londýn, Berlín, Vídeň, Varšava, Kodaň aj.), ale všímá si rovněž výsledků mimo „centrum“ (příkladem Tartu, Doněck, Novosibirsk, Bristol, Cambridge, Nitra, Plovdiv, Poznaň, Siedlce aj.). V posledních letech samozřejmě dělení na „centrum“ a „periferii“ pokulhává, zejména příchodem Internetu, neboť „centrální“ se nyní může při dobré vůli stát i text literatury nebo vědecký výstup vytvořený na takřka pustém ostrově s přístupem na globální síť.

Ivo Pospíšil si cenil a cení řady badatelů, svých předchůdců v oboru (F. Wollman, R. Jakobson, M. Murko, K. Krejčí, A. Červeňák, S. V. Nikolskij aj.). Nikdy je, pokud vím,

nerozlišoval podle jejich funkčního postavení v hierarchii určitých institucí nebo podle jejich postavení ve společenském žebříčku nebo v politickém establishmentu: jediným hlediskem mu byly vždy kvalitní, pokud možno trvale platné a nosné výstupy daných učenců a badatelů. K jednomu z nich bezpochyby náležel František Kautman, autor cenných prací o F. M. Dostojevském, T. G. Masarykovi, E. Hostovském a jiných, který po pětadvaceti letech od napsání *Románu pro tebe* (knižně až 1997) píše mj. o možných osudech svých románových postav a osudu svém po 25 letech od napsání knihy: „*Já sám už jezdím v MHD a vlakem zadarmo, což je kromě moudrosti, která ale člověku už není nic platná, jediná výhoda stáří.*“ Františka Kautmana jsem znal, jeho osud nebyl jednoduchý, v některých ohledech až tragicky vážný, nicméně si nemyslím, že byl až tak velkým skeptikem. Ivo Pospíšil skrývá v sobě obrovskou *moudrost*, a věřím pevně, že právě ve zralém věku jí bude nadále využívat při poznávání literatury, jejich tvůrců a literárního kontextu, že bude znovu a znovu dávat do souvislostí a souvztažností veškeré získané informace mnoha vědních oborů, s nimiž literární věda přichází do styku a spolupracuje (filozofie, historie, psychologie, antropologie, folkloristika, matematická lingvistika, informatika aj.). Jeho dosud získané schopnosti, dovednosti a kompetence se jistě přičiní o řadu cenných tvůrčích plodů na stromě filologického poznávání i v práci organizátorské.

Prof. Ivo Pospíšil je především slušný člověk; a tím měla původně přítomná stať začít. Zde již budu nadměru osobní: Ivo Pospíšil mě nikdy (při neobyčejných pracovních aktivitách, vytížený přednáškami na konferencích i na fakultě a vůbec zaplněném kalendáři) neodmítl, nikdy rovněž neodmítl pomoci radou, nikdy mně na složité problémy nedával jednoduché, přímočaré a líbivé odpovědi: jeho rady životní i pracovní byly vždy poučné a poučené tradicí i vlastní životní situací. Jsem za jeho slova a názor vždy vděčný: nechce se nikdy jednoduše zalíbit, ale naopak jde k meritu věci, hledá vhodná řešení, vypoví svůj názor, ač třeba není zrovna líbivý a konformní s většinou. Kdo svět vidí černo-bíle, vidí ho pochopitelně nejen bez barev, ale i bez všech odstínů. Právě Ivo Pospíšil má dar vidět nejen život, ale i literaturu a vědu o ní barevně: velice nerad se – podle mého soudu – dívá na svět zjednodušeně, patrně mu to jeho vnitřní ustrojení ani nedovoluje, odmítá „brýle mámení“, dobře známé z Komenského *Labyrintu*. Možná právě proto, že mu jsou kategorie jako vědecká pravda, svoboda a spravedlnost nade vše, nebyl a nebývá vždy dobře a správně pochopen. Spousta běžných lidí – v tom i vědci akademických i univerzitních – raději pluje v mainstreamu, spokojí se s jednoduchou nálepkou a odpovědí, aniž by tato množina lidí hájila to, co má být vlastní rozumným a soudným lidem a co má být součástí kompetencí vysokoškolského učitele a vědce.

Jeden z jubilantových pozdních přátel, Drahomír Šajtar, bohemista a rusista, vydavatel časopisů ve Slezsku, prosazoval po vzoru svého někdejšího univerzitního učitele Václava Černého myšlenku, že vědec musí být na daném tématu emočně zainteresován: podle Černého a Šajtara je to svého druhu „láska“ k řemeslu, případně „láska“ k tvůrci, určité poetice, literární instituci apod. Šajtar s odkazem na množství „bezcecné“ bezručovské literatury tak upozorňoval na fakt, že monografie a studie nepíše monografista pro svou slávu. Opravdu – učinit z Bezruče misogynu, alkoholika a zloděje veršů – není cílem filologovým, nad takovým monografistou by se měl vážně zamyslit spíše příslušný odborník psychiatr. Není úkolem vědce morálně soudit a po vzoru soudce civilního nebo církevní

ho senátu vynášet rozsudky nebo snášet na dvě hromádky dobré a špatné. Na dané téma uvažovalo mnoho povolaných (výmluvné je kupříkladu označení literárněkritické práce Jiřím Opelíkem – „nenáviděné řemeslo“ v titulu knihy vlastních sebraných literárních kritik ze šedesátých let 20. století).

Slušnost a pokoru najdeme u Pospíšila ve vztahu k lidem minulosti i současníkům. Uvedu jeden příklad: při konferenci o Josefu Hrabákovi, jenž nepochybně zapůsobil na pojetí literární vědy 20. století a ovlivnil spoustu literárních vědců, ač si to mnozí nechtějí přiznat, se Ivo Pospíšil vyslovil k Hrabákově *Čtení o románu*, popularizačně-didaktickému dílku z doby Hrabákova závěrečného období: dokázal uznat místa, v nichž Hrabák znovu prokazuje své formalisticko-strukturalistické školení a svoje mistrovství (versologické práce, morfologie textu se zaměřením na incipit a explicit apod.), nesmírně poutavě a uspokojivě vysvětluje Hrabákovy postupy narativní, ale dokáže kriticky poukázat na místa slabá a stojící poněkud „na vodě“ (nereprezentativnost výběru textů i recentní odborné literatury, opomenutí neevropského románu, pomíjení amerického románu aj.). Kreslí tak brilantní charakteristiku vědce, kterého poznal se všemi klady i záporů osobně, ale doplňuje zároveň Hrabáka a „hluchá místa“ jeho práce: „*Ve Čtení o románu se projevuje známý Hrabákův postup: způsob odkazů, který mu umožňuje nemluvit o jevech, jež jsou třeba nepříjemné, kontroverzní nebo je zbytečné je rozvádět a ztrácet tak sílu hlavního narativního toku, a udržet si současně potřebný odstup, nadhled a eleganci (jako by čtenáři říkal: přečti si to jinde, ale je možné, že už tím dávám znamení, co si o důležitosti těch věcí myslím). V tomto smyslu se však někdy vzdával i vlastního verbálního hodnocení a takzvaně se spoléhal na výzkumy jiných, často povrchních autorů. V knize také postrádám bližší vymezení úlohy románu v české literatuře, v níž měl v různých údobích různé funkce a v níž se stal žánrem dominantním, a to ještě ne vždy – až po první třetině 20. století.*“ (citát z SPFFBU, X6, 2003) Je tu tedy *ad oculos* zachycena Pospíšilova schopnost číst mezi řádky, chápat věci kontextově, *sine ira et studio*, zároveň využít prostor pro doplnění, co absentuje a čeho se v původním nedostává. Přitom znal Hrabákovu lásku až obsedantní zalíbení v triviální literatuře, o níž projevoval zájem rovněž ve vědě (jednak to byly Hrabákovy knihy o pokleslé četbě, jednak zájem o lidovou a pololidovou literaturu, z níž se – přinejmenším v českém prostředí – rodil román). Je jistě možné někoho šmahem odsoudit, vylít vaničku i s dítětem, ale to je primitivní: jsou i jiné způsoby hodnocení – ty, hodné skutečně vyzrálé vědecké osobnosti Pospíšilova typu.

Ivo Pospíšil tak je mně nejen vzorem erudovaného badatele a vysokoškolského učitele a organizátora akademické i spolkové práce, ale i příkladným člověkem, který si často (dovolují si spekulovat) záměrně volí nepřímou, nesnadnou cestu k cíli, aby nemusel zjednodušovat, dělat kompromisy, zkratky a snižovat hranici etických, životních i pracovních imperativů, jež má nastaveny rodinnou výchovou a svým vnitřním ustrojením.

Přeji Ivo Pospíšilovi hodně zdraví, osobní spokojenosti a vnitřního klidu do dalších plodných tvůrčích let. K přání se připojuje rovněž redakce *Slavica litteraria*, recenzovaného vědeckého časopisu, který Ivo Pospíšil vytvořil na reziduích někdejšího Sborníku prací filozofické fakulty brněnské univerzity (řady „X“, literárněvědné slavistické, a její předchůdkyně řady „D“, literárněvědné) a který po léta výborně spravuje a rediguje.

Nepochybně se k přání přidávají i četné profesní a zájmové spolky (ČAS – Česká asociace slavistů, Slavistická společnost Franka Wollmana, Středoevropské centrum slovanských studií), které zakládal nebo spoluzakládal; bez jeho čínorodé pomoci, organizátorského talentu, píle a soustředěné práce v jejich prospěch si každodenní chod a publikační výstupy uvedených spolků nelze ani představit.

Prof. PhDr. Libor Pavera, CSc.

Katedra didaktiky ekonomických předmětů

FFÚ VŠE v Praze

Nám. W. Churchila 1938/4, 130 67 Praha 3, Česká republika

pav102@vse.cz

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedeně se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.